کورتەیەک دەربارەی مێژووی میتانییەکان

کەلسوومە جەمیل عەبدولواحید
(زانکۆی سەڵاحەدین - کۆلێژی ئاداب)

دەستپێک

میتانییەکان بەشێکی دیکەی دانیشتوانی کوردستانی کۆنن، لە ماوەیەکی مێژووی میزۆپۆتامیادا ڕۆڵێکی بەرچاویان لە ڕووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کۆندا هەبووە، لە ماوەیەکی زۆر کورتدا توانییان ببنە هێزێکی دیار و خاوەن دەسەڵاتێکی بەرفراوان، هەر لە چیاکانی زاگرۆس لە ڕۆژهەڵات تا کەنارەکانی دەریای ناوەڕاست لە ڕۆژئاوا. هەروەها لە باکووری دەریاچەی وان، تا باشووری کەرکووک (ئەرەبخا)، ئامادەبوونێکی بەرچاویان لە شانۆی سیاسەتدا هەبووە، بەتایبەتی لەگەڵ میسرییەکان و دەوڵەتی حیسی و کاشی و ئاشووری. ئەم ڕاستییانە زیاتر لەبەر ڕۆشنایی نامەکانی (تل العمارنة) بەدەر دەکەون.ئەم نووسینە هەوڵدانێکە بۆ زیاتر ئاگاداربوون لە مێژووی گەلانی کۆن لە کوردستاندا، بە تایبەتی گەلێکی شارستانیی وەک میتانییەکان.

ڕەگەزی میتانییەکان

لە بارەی ڕەگەز و بنەڕەتی میتانییەکانەوە چەند بیروڕایەکی جیاواز هەن، هەوڵ دەدەین هەندێکیان بخەینە ڕوو. وەک هەندێک، ڕەگەزی میتانییەکان بۆ سۆپارتییەکان دەگەڕێننەوە بەوەی بەشی ڕۆژئاوای خاکی سۆپارتۆ بە (هۆری) ناسراو بووە و میتانی و سۆباری دوو لقی تیرەیەک بوونە.

ڕۆژهەڵاتناس جێنیسین (Gensin) لەو بڕوایەدایە میتانی نازناوی تایبەت بە بنەماڵەی شایەتی بووە، بە خەڵکی ئاساییان وتووە سۆپاری. هەر ئەو ڕۆژهەڵاتناسە خاکی میتانییەکانی بە (هانی گاڵبات: Hanigalbat) ناو دەبات، هەندێکی دیکە ئاماژە بەوە دەکەن کە دەوڵەتەکەیان بە (دەوڵەتی میتانی) ناسراو بووە، بەڵام

ژمارەیەکی زۆری دانیشتوانەکەی ڕەگەزی خۆری، یان هۆری بوونە.

بەوە دەردەکەوێت سۆپاری باپیرانی حۆری و میتانییەکان بوونە، واتە حۆری و میتانی دوو لقی تیرەیەک بوونە. بۆچوونێکی دیکە ئاماژە بەوە دەکات کە میتانییەکان لقی هۆزێک بوونە لە هۆزەکانی هیندوئەوروپی لە هەزارەی دووەمی پێش زایین بۆ ئەو ناوچانەی کە هۆرییەکانی تێدا نیشتەجێ بوونە، کۆچیان کردووە و دەستیان بەسەر دەسەڵاتی سیاسی ئەوێدا گرتووە.

بەپێی ئەو ژێدەرانەی لەبەردەستدان ئاماژە بەوە دەکەن، کە سۆپارتییەکان و حۆرییەکان دانیشتوانی هەرە کۆنی باکووری میزۆپۆتامیا بوونە، هەروەکو (هاری ساکز) دەڵێت: «حۆرییەکان کرۆکی دەوڵەتی میتانی بوونە»، بەهۆی بوونی ڕەگەزی هیند و ئەوروپی لەنێو میتانییەکان، دەتوانین بڵێین میتانییەکان کۆچبەرە کۆنەکانی هۆزانی هیند و ئەوروپین بەرەو چیاکانی زاگرۆس کشاون و لەگەڵ دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکە تێکەڵبوونە و یەکیان گرتووە.

شوێنی جوگرافی میتانییەکان

بۆ زانینی شوێنی جوگرافی میتانییەکان دەبێ شوێن و سنووری جوگرافی حۆرییەکان بزانین، چونکە میتانییەکان لە وڵاتی حۆریان دەسەڵاتدار بوونە. هۆزی حۆری گەلێک حکومەتی بچووکیان لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا (کوردستانی تورکیا)ی ئەمڕۆ و میزۆپۆتامیا و سووریا لە سەدەی ١٦ پ.ز بەشێوەی کۆنفدراسیۆن دامەزراندبوو، هەمووشیان بە هیند و ئەوروپی ناویان هاتووە. لە سەرەتاکانی سەدەی ١٥ پ.زدا دوو بەش بوونە، واتە حۆرییەکان لە باکوور و میتانییەکان لە باشوور، بەڵام میتانییەکان بەردەوام دەسەڵاتیان لە حۆرییەکان زیاتر بووە و سنووری نێوانیان ڕوون و دیار نەبووە.

ڕەوشی سیاسی کاریگەریی لەسەر بەرفراوانبوون و سنووردارکردنی شوێنی جوگرافی میتانییەکان هەبووە. لە ماوەی بەهێزبوونیاندا زۆربەی ناوچەکانی وڵاتی ئەنادۆڵ و سووریا و سەرووی میزۆپۆتامیا و ڕۆژهەڵاتی وڵاتی ئاشووریان لەژێر ڕکێفدا بووە. نووسەرە یۆنانی و ڕۆمانییەکان ئەو ناوچانەی نێوان ڕووباری ئاراس و دەریاچەی (ورمێ) بەشوێنی نیشتەجێبوونی میتانییەکان دادەنێن، هەتا جوگرافیناس (سترابۆن) بە دەریاچەی (ورمێ) دەڵێ دەریاچەی (ماتینی). لە ساڵی ١٤٧٠ پ.ز سنووری وڵاتەکەیان زۆر بەرفراوان بووە، هەر لە چیاکانی زاگرۆس لە ڕۆژهەڵات و دەریای ناوەڕاست لە ڕۆژئاوا و دەریاچەی (وان) لە باکوور و (ئەرەبخا) کەرکووک لە باشوور ڕۆیشتووە. شێوەزاری ناوەکەیان لەلایەن میسرییەکان و حیسییەکان بە نەهارینە (Naharina) هاتووە، لە تەوراتیش بەشێوەزاری (ئارام- ناهارم)، ئاشوورییەکانیش بە بەشی باشووری گۆمی وانیان وتووە نەییری (Nairi). ئەم ناوە تەعبیر لە شوێنی جوگرافی نیشتەجێبوونی سەرەتاییان دەکات کە کەوتبووە نێوان دەشتەکانی هەردوو ڕووباری بەلێخ و خابوور.

پێوەندی میتانییەکان لەگەڵ هێزەکانی دەوروبەریان

ڕەوشی سیاسی میتانییەکان پەیوەست بووە بەو بارودۆخە سیاسییە ئاڵۆزەی ئەوکات، کە لە هەموو ڕۆژهەڵات لە ئارادا بووە، بە تایبەت ئەو ماوەیەی کە میتانییەکان ببوونە هێزێکی دیار لە ناوچەکە. پێوەندییەکان زۆر ئاڵۆزن لە لایەک لەگەڵ کاشییەکان و حیسییەکان، لەلایەکی دیکەوە لەگەڵ ئاشوورییەکان و میسرییەکان. لێرەدا لەبەر گرنگی باسەکە هەوڵ دەدەین زیاتر پێوەندییان لەگەڵ ئاشورییەکان و میسرییەکان بخەینە ڕوو.

یەکەم: پێوەندییان لەگەڵ ئاشورییەکان

هەروەکو ئاشکرایە مێژووی ئاشوورییەکان بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕبووە، تا بوونەتە ئەو هێزە زەبەللاحەی دەستیان بەسەر زۆربەی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتدا گرت. پاش دەرکەوتنی میتانییەکان لە سەدەی ١٥ پ.زدا بە ماوەیەکی کەم دەسەڵاتیان زۆر بەرفراوان دەبێت و گشت ناوچەکانی نێوان دەریاچەی (وان) تا ناوەڕاستی ڕووباری فورات لەلایەک، لەلایەکی دیکەوە لە چیاکانی زاگرۆس تا لێوارەکانی دەریای ناوەڕاست و سووریا و فەلەستین لەژێر ڕکێفی ئەواندا بوونە، وڵاتی ئاشوور، یان شاری ئاشووریش لەژێر دەسەڵاتی میتانییەکاندا بوو، بەڵگەش بۆ ئەمە لیستی پاشایانی ئاشورییە کە ئاماژە بەناوی هەندێک پاشایان دەکات لە ماوەی سەردەمی فەرمانڕەوای میتانییەکان ژێر دەستە، یان لەژێر

فەرمانڕەوای میتانییەکاندا بوونە. زیاتر بۆ ئەم مەبەستە (جۆرج ڕۆ) لە پەڕاوی (مێژووی عیراقی کۆن) باس دەکات و دەڵێت: «هەموو ئەو پاشایانەی ئاشووری لەنێوان ساڵانی ١٥٠٠- ١٣٦٠ پ.ز دەسەڵاتدار بوونە، لە ڕاستیدا ژێر دەستی میتانییەکان بوونە، واتە ملکەچی پاشایانی میتانی بوون» لەبەر ئەوەی دەوڵەتی ئاشوور نزیکەی یەک سەدە ژێردەستە بوونە. یەکێک لە پاشایانی میتانی بەناوی (شاوساتار) هەواڵی داگیرکردنی ئاشوور ڕادەگەیەنێت و لەوێوە (دەرگەیەکی لە زێڕ و زیو)ی دروستکراو بۆ پایتەخت (واشوکانی) (راس العین) (سەرکانی) گواستووەتەوە، ئەمەش وەک تەمێ کردنی پاشای ئاشوور بووە، کە یاخی بووە و هەوڵی خۆ ڕزگارکردن و جیابوونەوەی داوە.

بەڵام بەهۆی گۆڕانی بارودۆخی دەوڵەتی میتانی و دروستبوونی گرفتی ناوخۆ لەلایەک، لەلایەکی دیکەوە سەرقاڵ بوونی دەوڵەتی میسر بە کێشەی ئایینی لەسەردەمی ئەمنحۆتبی چوارەم (ئەخناتۆن) (پەرستنی ڕۆژ) گەیشتبووە لووتکە، لەبەر ئەوە نەیانتوانی بەهانای میتانییەکانەوە بێن، کە لەم ماوەیەدا چەند پاشایەکی بەهێز و فراوانخوازی ئاشووری دەسەڵاتی ئاشوورییان گرتبووە دەست، وەک (ئاد. نیراری یەکەم ١٣٠٧- ١٢٧٥ پ.ز) هەڵمەتێکی بەرفراوانی کردە سەریان و شکستی پێ خواردن، دواجار (شەڵمانسەری یەکەم ١٢٧٣- ١٢٤٥پ.ز) توانی کۆتایی بە دەوڵەتی میتانییەکان بهێنێت، لە سەردەمی دوا پاشای (شتوورای دووەم) ژمارەیەکی زۆری خەڵکی ناوچەکەیان بۆ ناوچەکانی دیکە ڕاگواستووەتەوە. بەم جۆرە پاشای ئاشووری (ئاشوور ئۆبالیت ١٣٦٣- ١٣٢٨پ.ز) نامەیەک بۆ (ئەخناتۆن)ی پاشای میسر دەنێرێت و هەواڵی ڕزگاربوونیان لەژێر دەسەڵاتی میتانییەکان پێ ڕادەگەیەنێت ئەویش بەمە خۆشحاڵ دەبێت.

دووەم: پێوەندی میتانییەکان لەگەڵ میسرییەکان (لەژێر ڕۆشنایی نامەکانی تل العمارنة)

لە ساڵی ١٨٧٧ی زایینی هەندێک تابلۆی نووسراو لە هەرێمێکی شوێنەواری بەری ڕۆژهەڵات (ڕووباری نیل) لە پارێزگەی (مین- مرکز ملوی) لە میسری ناوەند دۆزراونەتەوە.

ئەو شوێنەی شاری (ئەخیت ئاتوون) پایتەختی فیرعەون (ئەمنحۆتب)ی چوارەم، (ئەخناتۆن) لە سەدەی چوارەمینی پێش زایینی لێ بووە، کە ئەمڕۆ بە (تل العمارنة) ناسراوە. ئەم تابلۆیانە بریتی بوون لەو نامانەی کە لەنێوان فیرعەونەکانی میسر (ئەمنحۆتبی سێیەم و چوارەم) لەلایەک لەگەڵ پاشایانی بابل و ئاشوور و مەملەکەتی حیسی لە ئاسیای بچووک و میتانییەکان و سەرانی سووریا و فەلەستین لەلایەکی دیکە ئاڵوگۆڕ کراون.

ژمارەی تابلۆکان نزیکەی ٦٠٠ نامە بووە، ئێستا تەنیا ٣٠٠ دانەیان لێ ماوە، هەموویان لە قاڵبی قوڕین دروست کراون و بە خەتی مێخی بابلی نەخش کراون. چەند تابلۆیەک باسی پێوەندییەکانی پاشایانی میتانی و میسری دەکەن.

وەک (ئەرتاتاما) پاشای میتانی و کوڕەکەی (توشراتا) پێوەندییەکی دۆستانەیان لەگەڵ (ئەمنحۆتبی سێیەم) باوکی (ئەخناتۆن) هەبووە، (شوتارنای دووەم) (کیلوخیچا)ی کچی خۆی بۆ ناردووە، بۆ ئەوەی ببێتە خێزانی، ئەویش ئاهەنگێکی شایستەی بۆ سازداوە، هەواڵی ئەم ژنهێنانە لە کۆمەڵێک تابلۆدا تۆمار کراوە.

(شوتارنای دووەم) پەیکەری (خوداوەند عەشتار)ی بۆ فیرعەونی میسر ناردووە، بەهیوای چاکبوونەوەی لە نەخۆشی، لەم نامانەدا باسی (توشرتتا) پاشای میتانی تێدایە، کە (تادۆخیپا)ی بۆ (ئەمنحۆتبی سێیەم) دەنێرێت بۆ ئەوەی ببێتە هاوژینی، ئەو بڕە مارەییەشی تێدا تۆمارکراوە کە داوای کردبوو. دوای مردنی ئەمنحۆتبی سێیەم (تادۆخیپا) شوو بە (ئەمنحۆتبی چوارەم)ی کوڕی دەکات. واتە دەبێتە خێزانی (ئەخناتۆن). ئافرەتێکی زیرەک و ژیر و جوان بووە، لە تۆمارەکانی میسری بە (نەڤەرتیتی) ناوبانگی دەرکردووە واتای ناوەکەشی (جوانێ گەیشت) بووە، کاریگەری زۆری لەسەر بیروبۆچوونی (ئەخناتۆن) هەبووە، دەکرێت بڵێین هۆکارێک بووە بۆ سەرهەڵدانی (شۆڕشە ئایینییەکەی ئەخناتۆن).

هەندێک لایەنی شارستانی میتانییەکان

یەکەم/ زمانیان:

ئەو گەلانەی بە درێژایی دەشتەکانی خۆرهەڵات و باکووری خۆرهەڵاتی دەریای قەزوین نیشتەجێ ببوون، بەیەک زمان دەئاخفتن، بەڵام دوایی بەهۆی کۆچکردنیان و

لێک دووركـەوتنەوەیان لە یەكـدی و تێكەڵاوبوونیـان لەگـەڵ زمـان و شـارستـانێـتی ئەو ناوچانەی كـۆچیـان بۆ كـردبوو گـۆڕانكاری بەسـەر زمـانەكـەیاندا هاتووە و ئەو هەموو زمانە جۆراوجۆرانەی ئەمڕۆ سەری هەڵداوە.

جـــا ئەم گـــەلانە لەلایەن زانایانەوە ناوی هیند و ئەوروپییـان لێ نرا و زمـانەكـەشـیـان (زمـانی هیند و ئەوروپی)یان پێ دەوترا.

میتانییەكان هەروەكو باس كرا لقێكی هۆزانی هیند و ئەوروپین، بەهەمـان شێـوەش زمـانەكـەشـیـان دوای كـۆچ كردنیان بۆ ئەو ناوچانەی كە حۆرییەكانی تێدا نیشتەجێ ببـــوون، دانیـــشـــتـــوانی ســـەرەكی ناوچەكـــان بوون، زمـانەكەشـیـان زمانێكی لێكدراو و پێـوەندی بە زمـانی (ئۆراتی)یەوە هەبووە و لە كـۆمـەڵی زمـانی قـەوقـازی باكـوور پۆلێن دەكـرێن. زمـانی حـۆرییـەكـان لە چەند دیالێكتیكی ناوچەیی پێكهاتبوو لەوانە «زمانی كوتی و تاڕادەیەكـیش لۆلۆبی و خـالدی و كـاردۆخی) زمـانی ئەكـەدیش لە سـەردەمی دەوڵـەتی مـیـتانی بەكـارهاتووە، بەڵگەش نامـەكـانی (تل العـمـارنة)یە كـە لەنێـوان پاشایانی میتانی و میسریدا ئاڵـوگۆڕ كراون و بە زمانی ئەكەدی نووسـراون و ئەوكات لە پێـوەندییە دبلۆماسـییە نێو دەوڵەتییەكان بەكارهاتووە.

دووەم/ هەندێک لایەنی دیکەی شـارسـتـانیـەتی میتانییەکان:

دۆزینەوەی هەندێک پاشـــمـــاوە لە هەردوو شـــاری (نوزی) و (ئالالاخ) ئاماژە بەوە دەكەن كە میتانییەكان شـارەزاییـان لەهونەری بیناسـازیدا هەبووە و ئەو دوو پەرسـتگە و كـۆشكەی بۆ سـەردەمی پاشـا (شـوشـتـار) ١٤٥٠ پ.ز، یان (سـاوشـتـار) دەگـەڕێتـەوە، ئەوە دەسـەلمێنێت كە مـیـتـانییـەكـان ڕێبـازێكی جیـایان لە بیناسازیدا پەیڕەو كردووە وەك كۆشكەكان دوو گۆڕەپانی بەرفراوانیان هەبووە، لەگەڵ چەند ژوورێكی لاكێشەیی، هەروەها ســەكـــۆ و ئاگـــردان و شـــوێنی تایبـــەت بە پێشكەشكردنی قـوربانی بۆ خـوداوەندی تێدا بووە. دوو پەرســتگەش لە شـــاری نوزی دۆزراونەتەوە بۆ هەردوو خـوداوەند (تیـشـوب و عـەشـتـار) دەگـەڕێنەوە. ئەو نەخشـونیگارانەی كـە لەسـەر دیوارەكـان وێنە كـرابوون جیاوازییان لەگەڵ ئەوانی پێشتر هەبووە.

لە ڕووی هونەری گلێنەسـازی (الفـخـار) باڵادەست بوون، ئەو كەلوپەلانەی كە بەهی سەردەمی میتانییەكان دەژمێردرێن بە شێوازێكی جوان نەخێشنراون و بە ڕەنگی سپی لەسەر ڕەنگێكی تۆخ وێنە كێشراون.

لایەنێكی دیكەی هونەری مـــیـــتـــانی (مـــۆر)ە، بەشێوەیەكی گشتی مۆر بریتییە لە پارچە بەردێک، یان كـانزایەک بە قـورێک لە ڕووی پێـچـەوانەكـەی بابەتی تایبـــەتی هەڵدەكـــەنرێت، وەک ناسنامـــە بوو، بۆ دیاریكردنی مولكداریيەتی تایبەت.

سەرەتای دۆزینەوەی ئەم بابەتە شارستانییە یەكێک بووە لە بەرهەمەكانی پێشكەوتنی ژیاری مـیـزۆپۆتامـیـا (وڵاتی نێـوان دوو زێ)، واتە پێش مـیـتـانییـەكـانیش هەبووە، بەڵام ئەوەی تێـبـینی دەكـرێت لە سـەردەمی میتانییەكان چەند تایبەتمەندییەكی هەبووە، چونكە مۆر لە شـێـوە و بابەت و وێنە و نووسین لەســەردەمـێكەوە بۆسەردەمێكی تر جیاوازی هەبووە، كە بەهۆیانەوە ماوە مێژوویيەكان دەزانرێن. مۆری سەردەمی میتانییەكان كـاریگەری مـۆری ناوچەكـانی تری دەوروبەری لەسـەرە، وەک مۆری چاخی بابلی كۆن، مۆری ئاشووری سەردەمی ناوەند، مـۆری سـووری و فـینیقی و مـیـسـری، ئەمـەش ئاكـامی ئەو پێـوەندییە ژیاری و سـیـاسـییە بووە كە لە نێوانیاندا هەبووە.

بە كورتی تایبەتمەندی مۆری میتانی ئەوەیە، كە زیاتر وێنەی گـیـاندارانی وەک شێـر و گـا و باڵـندە و درەختی ژیان لەسـەری دەبینرێت، هەروەها وێنەی زۆرانێی نێـوان شـێـر و گـا و هەندێک گـیـاندارانی خـورافی دی لە سـەر مۆرەكان وێنە كێشـراون. دەركەوتنی (بەران)ی شاخدار كە بۆ لای درەختی ژیان ئاوڕیان داوەتەوە نیـشـانە، یان هێمایان بۆ خواوەندەكان داناوە وەک (ڕۆژی باڵدار).

سێیەم/ بیروباوەڕی ئایینی میتانییەکان:

میتانییەكان لە دوو ڕووەوە كەوتبوونە ژێر كاریگەری سروشتەوە لەلایەک خۆیان وەک یەكێک لە گەلانی هیند و ئەوروپی سـروشـتـپـەرست بوونە، لەلایەكی دیكەوە كاریگەری ئایینی حـۆرییەكانیان لەسەر بووە، هەندێک سەرچاوە ئاماژە بەوە دەكەن كە حۆرییەكان (خۆر) پەرست بوونە، ناوەكـەشـیـان هەر لەوەوە هاتووە پێـیـان وتووە (هۆر) خـۆر- هاڤـورا، مـیـتـانییـەكـانیش هەمـان پەرسـتـراویان بەشـێـوەی (سـور) گـۆكـردووە و لەلای حیسـییەكان بووە بە (شـورا) و لە نووسینە كۆنەكانی

هیند و (ڤێرا) کاشییەکانیش کردوویانە بە (سوریاش).

میتانییەکان ڕەمزی خواوەندی ڕۆژیان بەشێوەی گۆی ڕۆژ کە دوو باڵی هەبوو کێشابوو، دیارە ئەم بیروبۆچوونە کاریگەری لەسەر بنەمای سەرهەڵدانی (پەرستنی خۆر) لە بیروباوەڕی میسری کۆندا هەبووە ئەویش، لە ڕێگای پێوەندی ڕامیاری و ژن خوازی، یان بەشوودانی شازادەکانی میتانی بۆ پاشایانی میسرییەوە، بووە کە شۆڕشی (ئەخناتۆن)ی بەناوبانگی لێ کەوتەوە.

چوارەم/ هۆکارێکی دیکەی پێشکەوتنی شارستانیەتی کە بۆ سەردەمی میتانییەکان بگەڕێتەوە بەکارهێنانی کانزاکان بووە، کە بۆ دروستکردنی چەک و ڕەوڕەوە بەکارهاتووە، هەروەها گالیسکە و ڕاکێشانی بە ئاژەڵ فاکتەرێکی تر بووە کە خەڵکی ناوچەکان بەگشتی گرنگی بە ئەسپ و وڵاخ بدەن، چونکە پێش ئەمە سوارچاکیی ئەو ڕۆڵە گرنگەی نەبووە، بەڵام لەپاش ئەم ماوەیەدا هۆکاری کانزاکاریی داهێنانێکی نوێی هێنایە کایەوە.

لاوازبوونی هەژموونی سیاسیان

مێژوونووسان بۆ لەناوچوونی میتانییەکان چەند فاکتەرێک دەخەنە ڕوو، دەتوانین کێشەی ناوخۆ بەسەرەتایەک دابنێین وەک سەرهەڵدانی دووبەرەکی و ئاژاوە لەسەر پۆستی دەسەڵات، کە لەدوای مردنی (پاشا شوتارنای دووەم) دروست بوو، دوای ئەوەی کە جێنشینەکەیان کوشت، لەجیاتی ئەو منداڵێکیان بەناوی (توشرانا) دانا. ئەم ئاژاوە و کێشە ناوخۆییانە هاندەرێک بوون بۆ ئاشورییەکان کە ئەم بۆشاییە سیاسییە بقۆزنەوە و هەوڵی خۆ ڕزگارکردن و لەناوبردنی میتانییەکان بدەن. ئەمەشیان بۆ هاتە دی کاتێک حیسییەکان لەسەردەمی (پاشا شوپلیۆلوما) ببوونە هێزێکی دیار و هێرشیان بۆ باکووری میزۆپۆتامیا هێنا و بەرەو دەوڵەتی میتانی هاتن و پایتەختەکەیان (واشوکانی) داگیر کرد، بەم جۆرەش میتانییەکان بەرەو کزی سیاسی و بێ دەسەڵاتی چوون و نەیانتوانی جارێکی دیکە خۆیان ڕێک بخەنەوە، چونکە ئاشورییەکان لەسەردەمی پاشا (ئەددنیراری یەکەم ١٣٠٥- ١٢٧٤ پ.ز) و (شەڵمانسەری یەکەم ١٢٧٣- ١٢٤٤ پ.ز) توانییان زەبرێکی زۆر کوشندە لە میتانییەکان بدەن و کۆتاییان پێ بهێنن و دوا مۆڵگەی حکوومەتەکەیان (خانگلیبات) لەناو بەرن. بەم جۆرە دەوڵەتی میتانی داگیر کرا و لەلایەن (ئەددنیراری یەکەم)ەوە زەویوزاری ئاشوورییەکانیشیان لێ سەندرایەوە، پایتەختەکەشیان (واشوکانی) لە ١٢٧٦ پ.ز. تێکدراو (شەڵمانسەری یەکەم) بەشی خۆی لە میتانییەکان پچڕی و خستییە سەر دەوڵەتی ئاشووری.

سەرچاوەکان:

١- جمال رشيد احمد: لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری، بغداد، ١٩٨٨.

٢- جمال رشيد احمد: دراسات كردية في بلاد سوبارتو، بغداد، ١٩٨٤.

٣- محمد ئەمین زەکی: خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٤- عيد مرعي و فيصل عبدالله: تاريخ الوطن العربى القديم، دمشق، ٢٠٠٥.

٥- طه باقر: مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، حضارة واد النيل، بغداد، ١٩٥٦.

٦- سامي سعيد الاحمد و رضا الجواد الهاشمي: تاريخ الشرق الادنى القديم، ايران والاناضول، بغداد، ١٩٥٨.

٧- جورج رو: العراق القديم. ت: حسين علوان، بغداد، ١٩٨٦.

٨- فوئاد حەمە خورشید: زمانی کوردی، دابەشبوونی جوگرافیای دیالێکتەکان، بغداد، ١٩٨٥.

٩- هاري ساكز: عظمة بابل، الموصل، ١٩٧٩.

١٠- انطوان مورتكات: الفن في العراق القديم، ت، عيسى سليم و طه التكريتي، بغداد، ١٩٧٥.

١١- ثروة عكاشة: تاريخ الفن في العراق القديم- سومر- بابل- ئاشور، بيروت، ب- ت،

١٢- يحيى انور رشيد: تاريخ الفن في العراق القديم، -ص، الأسطوانة، بيروت، ١٩٦٩.

١٣- جورج كونتنيو: الحياة اليومية في بلاد بابل و اشور، ت- سليم طه التكريتي، بغداد، ١٩٧٩.

*** ماستەر لە مێژووی کۆن**